

УДК 330.322:330.111:001.4

Ішков П. О.

ДОВІРА В ЕКОНОМІЦІ: ЯК ЦЕ ПРАЦЮЄ?

Одним з головних уроків вивчення економічного життя є те, що благополуччя країни, а також її змагальна здатність на тлі інших країн визначаються однією універсальною культурною характеристикою – властивим їй суспільству рівнем довіри.

Френсіс Фукуяма

Природні ресурси, високі технології, податки і закони – від чого залежить економіка тієї чи іншої країни? Крім цих факторів, багатство країни залежить і від такої субстанції як довіра. Все більше досліджень підтверджують, що це реальна сила, яка визначає в тому числі розмір ВВП на душу населення і приплив інвестицій. Чому довіра вважається сьогодні однією із затребуваних тем в суспільних науках? Яку роль відіграє довіра в економіці? Цим та іншим питанням присвячена ця стаття. Автор використав дані Всесвітнього дослідження цінностей (WVS 2017–2020) і статистику Світового банку, взявши параметр генералізованої довіри і рівень ВВП на душу населення країн-учасниць дослідження. Вийшло, що різниця в рівні довіри пов'язана з різницею країн в економічному розвитку.

Ключові слова: генералізована довіра, соціальний капітал, економічний рост.

Постановка проблеми. В контексті COVID-19 підвищився суспільний попит на довірчі відносини з інституціями та зростає усвідомлення того, що необхідні концептуальні підходи до вивчення довіри.

Однак, незважаючи на широке застосування поняття «довіра» в соціологічних, економічних, політичних, психологічних дослідженнях, його інтерпретація і визначення досить неоднозначні. Чому довіра вважається однією із затребуваних тем в суспільних науках? Тому, що реформи або управлінські рішення не можуть бути реалізовані ефективно, якщо в суспільстві немає довіри до змісту і спрямованості реформ, до реформаторів [2, с. 9].

Слід зазначити, що інтерес до теми довіри посилюється в період нестабільності і невизначеності, коли довіра / недовіра до влади та інститутів управління з боку населення стає ресурсом виходу з кризи. В стабільних суспільствах тема довіри також популярна в силу необхідності прогнозування економічного розвитку і збереження стабільності.

Н. Луман в книзі «Довіра і влада» (1979) зазначав, що довіра стає необхідною умовою суспільного розвитку в силу наростання невпевненості людей у майбутньому, пов'язаного зі збільшенням складності сучасних суспільств [10].

Аналіз актуальних досліджень. Довіра (англійською «trust», «confidence») давно увійшла в суспільно-політичний та економічний дискурс. До проблеми довіри зверталися мислителі різних епох. Г. Гроцій, Дж. Локк, І. Кант, Е. Дюркгейм розглядали довіру в контексті договірної початку суспільних відносин.

У 80-ті рр. ХХ століття інтерес до проблем довіри значно активізувався і знайшов відображення в численних дослідженнях на цю тему. Б. Барбер, Е. Гідденс, Н. Луман, А. Селігмене, С. Айзенштадт, Ф. Фукуяма, П. Штомпка та інші розглядали довіру в контексті соціального капіталу.

Дослідники вважають, що довіра зменшує трансакційні витрати та покращує економічні показники [5; 9]. Крім того, довіра також впливає на якість життя та формування людського капіталу.

Вважається, що люди, які живуть у спільнотах з вищим рівнем довіри, як правило, більш щасливі [6; 7] та здорові [8], краще освічені та цивілізовані [12].

Будучи невід'ємною частиною життя суспільства, довіра проявляється у всіх її сферах. Економіка, в свою чергу, не тільки не є винятком з правил, а лише підтверджує це правило, бо в економіці довіра відіграє колосальну роль. Без неї немає інвестицій, зростають трансакційні витрати, і в результаті гальмується розвиток економіки. Незважаючи на постійне збільшення кількості інструментів, що дозволяють стимулювати економічну активність всіх без винятку суб'єктів ринку, проблема довіри не тільки не втрачає свою актуальність, а й все більш впливає на економічний розвиток. Численні дослідження показують, що процвітання західних країн, а також Японії і азійських «тигрів» обумовлено високим «радіусом» довіри¹ в цих країнах. Це призводить до формування високого рівня суспільного капіталу, до мобілізації всіх ресурсів, які є в усіх прошарках суспільства, з метою інвестицій в розвиток. Інші країни, в яких «радіус довіри» нижчий, відстають у розвитку.

Таким чином, довіра в першу чергу характеризує відносини, однак не тільки між людьми, а також між людьми і різними

---

¹ Пітер Штомпка в роботі «Довіра як основа суспільства» (2007) так визначає «радіуси» (горизонти) довіри: «Насправді ми можемо говорити про концентричні кола довіри, що розширюються, щоб користуватися формулюванням Фукуяма (1997): від міжлюдських відносин до більш абстрактних відносин між публічними об'єктами, структурами, установами, організаціями, державами. Найменший горизонт охоплює довіру до членів сім'ї, пов'язаних близькими стосунками. Потім йдуть довіра до людей, яких ми знаємо особисто, по прізвищу і з якими вступаємо в безпосередню взаємодію (друзі, сусіди, колеги, ділові партнери). У цьому випадку довіра все ще містить великий рівень близькості і тісних відносин» (Штомпка, 2007, с.116).

інститутами, установами – а ті, і інші беруть участь в економічних процесах

В ОЕСР довіру визначається як «віру людини в те, що інша людина або інституція буде діяти відповідно до її (позитивних) очікувань» [11]. Найчастіше така віра ґрунтується на репутації, минулому досвіді взаємодії або просто на схваленні діяльності іншого. З одного боку – на суб'єктивному сприйнятті, а з іншого боку – на основі раціонального аналізу.

Метою статті є аналіз впливу довіри на економічні процеси, і визначення зв'язку рівня генералізованої довіри та ВВП.

Виклад основного матеріалу.

Говорячи в термінах інституційної економіки, довіра дозволяє компенсувати неминучу неповноту контрактів (неможливість домовитися про все) і в цілому відображає більш низьку оцінку ризиків опортуністичної поведінки контрагентів (тобто поведінки, спрямованої на отримання власної вигоди на шкоду інтересам інших). Специфіка довіри як економічної категорії полягає в тому, що впевненість в сумлінності (лояльності, щирості, і т. ін.) може знаходитися і не на дуже високому рівні. Однак очікувані економічні результати взаємодії можуть мати вирішальне значення для початку (продовження) співробітництва. У ринковій економічній системі довіра – явище багатофакторне. Тобто принципове значення мають довірчі відносини між усіма суб'єктами ринку, а не тільки між окремими категоріями, як наприклад, відносини «населення – влада». Завдання стоїть набагато ширше, а відтак і при аналізі впливу довіри необхідно враховувати весь спектр відносин.

На макрорівні за ступенем сприйняття довіри можна виділити три категорії економічних суб'єктів: населення – бізнес – влада. Кожна з цих груп набуває або втрачає довіру, ґрунтуючись на певному наборі індикаторів, які цій групі здаються найбільш значущими. Очевидно,

що для кожної групи найбільш важливими є різні групи індикаторів.

Окремо в цій структурі варто розглядати владу. З одного боку, не викликає сумнівів, що довіру влади як до бізнесу, так і до населення має величезне значення. З іншого боку, крім економічних, влада одночасно вирішує цілий ряд соціальних і політичних проблем, а тому далеко не завжди економічні питання вирішуються саме виходячи з економічної доцільності. Достатня кількість рішень направлені або на зниження соціальної напруженості, або на підтримку політичної стабільності. Розуміючи всю важливість впливу влади на процес підвищення ступеня довіри в економіці, варто визнати, що оцінити ступінь довіри влади до населення і бізнесу досить важко.

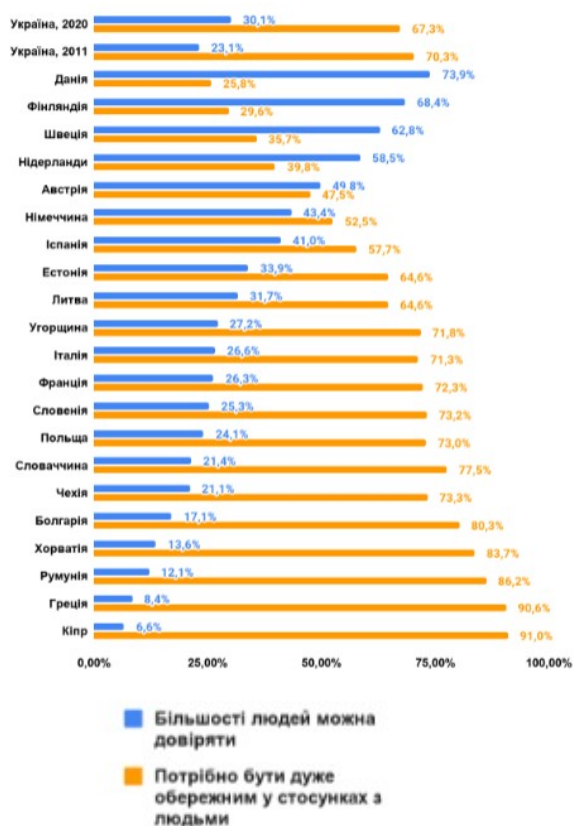
Оскільки довіра – це якісна характеристика, що не спостерігається безпосередньо, для оцінки її рівня використовуються зазвичай результати соціологічних опитувань. На практиці вимірюють генералізовану довіру населення – як у найбільш узагальненому вигляді (довіру до інших людей), так і до окремих груп людей або інституціям – партикулярну та інституціональну.

Різні оцінки відображають загальний фон довіри в країні, який, в свою чергу, впливає на середовище функціонування економічних агентів, а значить, і на економіку в цілому. Все більше досліджень показують, що довіра впливає на широке коло важливих економічних і політичних явищ. Наприклад, К. Ерроу [3] та Ф. Фукуяма [5] вважають, що рівень довіри до суспільства багато в чому визначає його економічний успіх. Р. Патнем [12] використовує італійські міжрегіональні дані, щоб показати, що місцеві органи влади більш ефективні там, де є велика громадянська активність. С. Нак і П. Кіфер вивели закономірність і показали, що збільшення рівня довіри в країні на один пункт веде до економічного зростання більш ніж на половину

пункту [9]. Вплив довіри на економічний розвиток був показаний в дослідженнях, проведених під егідою Світового Банку [13].

Генералізована довіра в Україні та Європейських країнах. Для визначення поняття «генералізована довіра» найбільш поширеною є відповідь на питання, яка дуже схожа на версію, представлену М. Розенбергом в 1957 р., і яке формулюється так: «У цілому, ви б сказали, що більшості людей можна довіряти, чи треба бути занадто обережним в відносинах з іншими людьми?»

Глобальне порівняльне дослідження довіри у світі свідчить про велику неоднорідність між країнами за показниками довіри (Мал. 1).

Мал. 1. Розподіл відповідей на запитання анкети WVS 2017–2020 «Як Ви вважаєте, більшості людей можна довіряти чи потрібно бути обережним у стосунках з людьми?» Складено автором за даними World Values Survey, WVS 2017–2020 pp.

Джерело: [14]

В одному випадку, у таких країнах, як Данія, Норвегія, Швеція та Фінляндія понад 60% респондентів Світового опитування цінностей останньої хвили №7 2017–2020 вважають, що людям можна довіряти. І, навпаки, у таких країнах, як Кіпр та Греція менше 10% вважають, що це так. Треба також звернути увагу на те, що навіть у деяких відносно однорідних регіонах, таких як Західна Європа, є помітні відмінності між країнами: між Францією та сусідньою Німеччиною існує майже подвійна різниця: 43,4% та 26,3%.

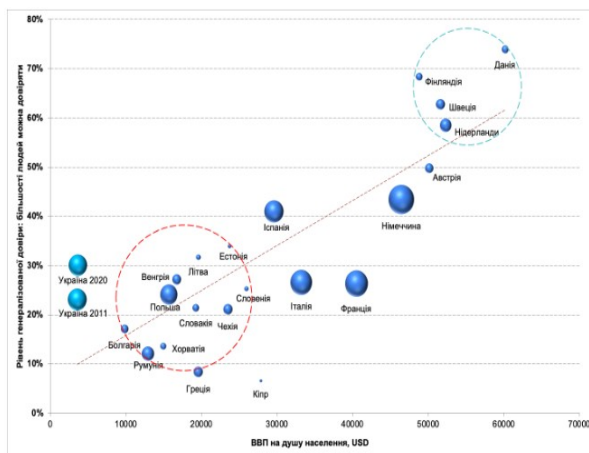
В Україні, за даними останньої хвили опитувань World Values Survey 2017–2020 років, більшості людей в країні довіряє 30% населення. Це трохи вище, ніж середній рівень довіри учасників опитування країнах (27%), і нижче, ніж в лідируючих за даним показником Данії (74%) і Фінляндії (68%). Однак слід зазначити, що в 2020 р. частка тих, хто довіряє іншим людям в Україні виявилася на 7 п. п. вище, ніж у 2011 році (в попередню хвилю опитувань WVS).

Який зв'язок між довірою і ВВП?

Кількісні ж дослідження показують, що кожні 10 процентних пунктів зростання довіри виливаються в 21% збільшення ВВП на душу населення. Відповідно, якщо лише один зі ста громадян перестане вважати, що людям потрібно довіряти, ВВП втратить два процентних пункти. Тотальний контроль і тотальна недовіра – гарантія стагнації з нульовим зростанням ВВП. Економетричні оцінки взаємозв'язку рівня ВВП і довіри зазвичай проводяться з використанням саме показника узагальненої довіри (генералізованої) іншим людям; згідно з ними, більш високі рівні довіри відповідають і більш високим рівням ВВП на душу населення. У своїй статті Ерроу (1972) пише, що «практично кожна комерційна угода має в собі елемент довіри» [3]. Ступінь, в якій довіра пов'язана з економічним розвитком, була предметом багатьох наукових статей в економічній літературі [4].

Звичайний спосіб отримати апроксимацію цього співвідношення – оцінити кореляцію між довірою і ВВП на душу населення (Мал. 2).

Ця візуалізація містить результати кореляції за віссю X рівня генералізованої довіри («більшості людей можна довіряти») за результатами останньої хвилі опитування World Value Survey в залежності від ВВП на душу населення (вісь Y). Кожна точка на цій діаграмі розкиду відповідає конкретній країні.

Мал. 2. Взаємозв'язок довіри і ВВП.

Складено автором за даними «Світового дослідження цінностей» (World Values Survey, WVS) 2017–2020 рр.

Джерело: [14]

Як можна переконатися, діаграма ілюструє сильний позитивний зв'язок між рівнем узагальненого довіри і рівнем ВВП. Аналогічні результати можуть бути отримані і при розгляді інших показників економічних відносин.

Висновки. Таким чином, довіра – найважливіший соціально-психологічний фактор, пов'язаний з економікою. Математично зв'язок довіри з економічного ростом було показано на прикладі дослідження WVS. Економісти пов'язують рівень довіри з динамікою економічного зростання: при більш довірчій співпраці ми

скорочуємо трансакційні витрати і, відповідно, економимо на ресурсах, які раніше витрачали на контроль дій партнерів, контрагентів і співробітників. Даг Воллебек, професор Норвезького інституту соціальних досліджень, бачить таку закономірність: «Довіра є важливим елементом соціального капіталу: використовуючи довіру як ресурс, люди можуть налагоджувати співпрацю один з одним, не побоюючись потрапити в соціальну пастку – ситуацію, коли недовіра не дозволяє рухатися вперед. Наочна модель соціальної пастки – це перехрестя, на якому водії, не довіряючи один одному, поспішають об'їхати інших. В результаті виникає затор, який зупиняє рух на всій вулиці» [1, с. 25].

Список використаної літератури :

1. Воллебек Д. Социальное доверие: условия и вызовы *Вестник московской школы гражданского просвещения*. М.: Наука, 2014. С. 25–32.
2. Общество без доверия / Под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – Киев: Институт социологии НАН Украины, 2014. 338 с.
3. Arrow K. J. Gifts and exchanges. *Philosophy & Public Affairs*. 1972. P. 343–362.
4. Aghion P., Algan Y., Cahuc P., Shleifer A. Regulation and Distrust. *Quarterly Journal of Economics*. 2010. Vol. 125, No. 3. P. 1015–1049.
5. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press Paperbacks. 225 p
6. Helliwell J., Putnam R. The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*. 2004. Vol. 359. P. 1435–1446. URL: <http://doi.org/10.1098/rstb.2004.1522>. (дата звернення: 11.03.2021)
7. Helliwell J., Wang S. Trust and well-being. *NBER Working Paper Series*. 2010. No15911. National Bureau of Economic

- Research, Cambridge, MA. URL: www.nber.org/papers/w15911.
8. Hudson J. Institutional Trust and Subjective Well-Being across the EU. 2010. Vol. 59, No1. P. 43–62.
  9. Knack S., Keefer P. Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *Quarterly J. of Econ.* 1997. Vol. 2, No. 4. P. 1251–1288.
  10. Luhmann N. Trust and power. N.Y.: J. Wiley, 1979. 356 p.
  11. OECD Guidelines on Measuring Trust. Paris: OECD Publishing. 2017. 214 p. URL: <https://www.oecd.org/governance/oecd-guidelines-on-measuring> (дата звернення: 11.03.2021)
  12. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of America's Community, New York: Simon and Schuster, 2000. 492 p.
  13. Westlund H., Adam F. Social capital and economic performance: A meta-analysis of 65 studies. *Europ. planning studies.* 2010. Vol. 18, No6. P. 893–919. URL: http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=13246 (дата звернення: 11.03.2021)
  14. World Values Survey, WVS 2017–2020 pp. URL: https://sapiens.com.ua/publications/soc-pol-rsearch/140/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf (дата звернення: 11.03.2021)

Ishkov P. O. – Student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odessa I. I. Mechnikov National University

Trust in the Economy: How Does it Work?

Natural resources, high technology, taxes and laws - what does the economy of a country depend on? In addition to these factors, the country's wealth also depends on such a seemingly ephemeral substance as trust. More and more research confirm that this is a real force which determines, among other things, the size of GDP per capita and investment inflows. Why is trust considered as one of the most popular topics in the social sciences today? What role does trust play in

the economy? This article is devoted to these and other issues. The author used the data of the World Values Survey (WVS 2017–2020) and World Bank statistics, taking the parameter of generalized confidence and GDP per capita of the countries participating in the research. It turned out that the difference in the level of trust is attached with the difference between countries in economic development.

Key words: *generalized trust, social capital, economic growth, GDP.*

*Рекомендовано до друку –
д. екон. н., професором Якубовським С. О.*

Стаття надійшла 10.04.2021